

УКРАЇНСЬКІ ПРАВОВІ МОНОМІАЛИ В ЮРИДИЧНИХ ДОКУМЕНТАХ

*О. І. Чайка, кандидат філологічних наук, доцент кафедри
романо-германських мов і перекладу Національного університету біоресурсів і
природокористування України (Київ, Україна)*

e-mail: oxana.chaika@yahoo.es

ORCID 0000-0002-4317-9456

*Я. Ю. Остапенко, магістрантка, Національний університет
біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна)*

0959472791@ukr.net

ORCID 0000-0001-5842-025X

Статтю присвячено оглядовому описові правових мономіалів (термінів) в українській мові, зокрема, особливо сфокусовано на їх використанні в юридичних документах. Договірне право, нормативно-правові акти в українському законодавстві, договори, контракти, позови до суду та ін. як матеріал для дослідження перебували в полі зацікавлень багатьох вітчизняних і світових науковців. У більшості випадків поняття «термін» є стрижневим для розвідок такої природи, хоч питання його лінгвістичної дефініції так і не набуло одностайності з-поміж представників академічної спільноти. Тому в нашій статті зроблено короткий огляд українських правових мономіалів – одно-, дво-, три- і багатокомпонентних правових термінів – на основі класифікації для термінологій під час роботи з фаховими мовами, яку запропонувала Оксана Чайка (2019). Українські правові мономіали є синтаксичною конструкцією, що утворена об'єднанням двох і більше термінів (компонентів) на основі підрядного граматичною зв'язку – узгодження, керування або прилягання. Граматично той термін (компонент), що є семантично головним елементом, постає ядром правового мономіала. Залежно від морфологічного вираження стрижневого терміна (компонента), правові мономіали в українській мові диференційовано на такі: (а) субстантивні; (б) ад'єктивні; (в) дієслівні; (г) прислівникові.

Ключові слова: мономіал, термін, термінологія, термінологічна система, юридичні документи.

Актуальність. Сьогодні вивченню термінологічних систем приділено належну увагу не тільки в європейському науковому просторі, але й у вітчизняному. Особливо актуалізовано вивчення правничої термінології. Наприклад, в українській мові правничу термінологію вважають одним із найдавніших пластів термінологічної лексики, що сягає ще давніх часів застосування права у вигляді звичаїв і традицій. В Англії та Уельсі, як загалом у всій Великій Британії, і до сьогодні має юридичну силу прецедент, чи звичаєве право (англ. *custom law*).

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Норми права (звичаєвого права) зафіксовані в юридичних документах. Водночас становлення й формування правових термінологій української та/або англійської мов відбувалося по-різному, залежно від історико-політичних та економічних умов у державах. Зокрема, М. Ключко, досліджуючи юридичну термінологію в аспекті з'ясування сутності поняття та кваліфікаційних особливостей, робить загальний огляд підходів до створення правничих термінологій [1, с. 148]. А. Федорова, досліджуючи архаїчні правові терміни на позначення провини в германських та слов'янських мовах, простежує взаємозв'язок таких інститутів, як право й релігія, а на матеріалі германських та слов'янських мов виводить семантичні моделі, за якими відбувався розвиток поняття провини, аналізуючи лексеми зі сфери права через призму порівняльно-історичного мовознавства [4]. Попри це, на сьогодні не існує однозначного й усталеного трактування поняття «термін» у термінознавстві. Вітчизняні та зарубіжні науковці по-своєму подають дефініцію терміна, розширюючи чи звужуючи поняття. Пропонована стаття продовжує цикл публікацій одного з авторів дослідження (О. Чайки), чий підхід до вивчення й аналізу термінів

у різних термінологічних системах вирізняється з-поміж новітніх концепцій. Зокрема, у сфері права заслуговує на увагу стаття «Англійські мономіали у фаховій мові права» О. Чайки та Ю. Закатей, де автори науково обґрунтовують необхідність дещо по-іншому поглянути на дослідження термінологічної системи та аналіз правових термінів у лінгвістиці. Увагу сфокусовано на особливостях терміносистем української й англійської мов, а також на порівняння характеристик лінгвальних термінів із термінами, що є елементами алгебраїчного виразу [10]. Автори зробили огляд можливостей англійської мови для права як фахової мови, чи мови особливого призначення, запропонували розглянути лінгвістичну класифікацію англійських юридичних термінів на основі алгебраїчної математики [10; 8; 9; 11]. Услід за О. Чайкою і Ю. Закатей українські правові терміни у фаховій мові юристів та інших правників названі мономіалами, зважаючи на їхню просту чи складну структуру.

Метою статті є оглядовий опис правових мономіалів у термінологічній системі української мови. Дослідницькі завдання пов'язані з актуальністю проблематики – визначенням важливості й необхідності в умовах диджиталізації інноваційно підійти до дефініції терміна у вузько визначених термінологіях мов (фахових мовах) та описати українські правові мономіали відповідно до їхньої синтаксичної структури, для якої характерний підрядний граматичний зв'язок.

Матеріали і методи дослідження. Матеріалом розвідки слугував «Словничок юридичних термінів» (укладач В. Марчук). Як основний використано метод лінгвістичного опису мовних фактів.

Результати дослідження та їх обговорення. Відомо, що термінологічні назви у сфері юриспруденції, подібно до інших сфер фахового використання, виконують пізнавально-інформативну функцію, пов'язану з реєстрацією та збереженням нагромаджених людством знань. Терміни не тільки називають, а й логічно, точно, вичерпно в конкретний період розвитку науково-пізнавального процесу визначають відповідні поняття. На сьогодні за допомогою співвіднесення правових термінів у лінгвістиці й термінів у складі алгебраїчного виразу можна інноваційно зреалізувати системний підхід до організації юридичних термінів, урахувавши їхній план змісту і план вираження. Номінуючи чіткі категорії, процеси, явища, предмети, ознаки та ін., правова термінологія позначає цю систему наукових понять, що і є планом змісту. За визначальної ролі змісту план вираження також набуває своєї цінності, що вможливорює точне й чітке позначення й формулювання правових понять у юридичних документах: законодавчих актах, розпорядженнях, наказах, угодах, договорах, пактах і т. ін. Незважаючи на те, що однією з характерних рис юридичної термінології є її загальна поширеність, інтерес до її вивчення з часом лише зростає, адже в нормативних актах української, англійської та інших мов використано й побутову лексику, і найменування різних послуг, і словниковий склад багатьох галузей знань. Погоджуємося з Н. Шереметою, що «правничу термінологію як предмет дослідження – це терміносистема, яка нині перебуває в стані формування. Тому вивчення загальних тенденцій її розвитку, дослідження дериваційного потенціалу, зокрема продуктивності / непродуктивності словотвірних типів, є актуальною як у теоретичному, так і в практичному плані» [6, с. 120]. Загалом правові терміни української мови – українські правові мономіали – можуть бути простими, складними і складеними. Наприклад, простими мономіалами є монотерми, тобто правові мономіали, до складу яких належить лише один термін: *геноцид* 'винищення окремих груп населення певної країни або загарбання країни з расових, національних або релігійних мотивів' [2, с. 18]; *алібі* (від лат. *alibi* 'де-небудь в іншому місці') 'доказ невинності особи в злочині, оскільки вона в момент його вчинення перебувала в іншому місці. Обов'язки перевірки алібі лежать на слідчих органах, прокуратурі і суді' [2, с. 5].

Правові мономіали в українській мові можуть виражатися граматичною структурою словосполучення / терміносполучення, для якого характерний підрядний зв'язок. Зрозуміло, що граматичну структуру правового мономіала формує підрядний зв'язок. Наприклад, в українській мові такі мономіали, як *безпосередня демократія* 'сукупність форм прямого

волевиявлення громадян у питаннях державного і суспільного життя; безпосереднє здійснення волі громадян в окремих галузях управління державою і суспільством' [2, с. 7]; *виборче право* 'система правових норм, що регулюють порядок утворення в Україні органів законодавчої влади, обрання президента, органів місцевого самоврядування та взаємовідносин між виборцями і виборчими органами' [2, с. 10], – являють собою граматичну структуру з двох компонентів, поєднаних атрибутивним зв'язком. У зазначених українських правових мономіалах залежні складники *безпосередня* (*безпосередня демократія*) та *виборче* (*виборче право*) слугують характеристикою незалежних компонентів *демократія* та *право* і вказують на властивість явища демократії та права, названих цими складниками.

Простими є також українські правові мономіали, що у своєму складі мають три, чотири й більше компонентів, якщо вони поєднані підрядним зв'язком, напр.: *безпосередність судового розгляду* 'обов'язок суду при розгляді справи особисто й безпосередньо дослідити всі докази у справі, що розглядається (ст. 257 КПК)' [2, с. 7]; *відкликання депутата* 'передбачений Конституцією та законами України процес дострокового припинення депутатських повноважень члена Верховної Ради, органів самоврядування за рішенням більшості виборців' [2, с. 16]; *втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність* 'умисні дії дорослої особи, пов'язані з безпосереднім психічним чи фізичним впливом на неповнолітнього, вчинені з метою викликати в нього прагнення взяти участь в одному чи кількох злочинах' [2, с. 16].

Необхідно зауважити, що такі правові мономіали в українській мові виконують ті прагматичні функції, які сприяють поєднанню високої інформативності, з одного боку, та лаконічності, точності висловлень – з іншого. За частотністю формування й використання така точність висловлень може бути досягнута через використання атрибутивних ланцюжків: *безпосередня демократія*, *виборче право*, *Конституція України* і т. ін. Такі структурні елементи правових мономіалів уможливають економію мовних засобів українськомовного юридичного тексту. Іншими прикладами українських правових мономіалів, що слугували матеріалом для дослідження, є термінологічні одиниці «Словничка юридичних термінів» (укладач В. Марчук) [2].

Отже, українські правові мономіали є синтаксичною конструкцією, що утворена поєднанням двох і більше термінів (компонентів) на основі різних способів підрядного зв'язку – узгодження, керування або прилягання. Граматично той термін (компонент), що є семантично головним, слугує ядром правового мономіала. Залежно від частини мови стрижневого терміна (компонента), правові мономіали можна диференціювати на такі:

(а) субстантивні: *виборчий корпус* 'усі громадяни держави, які користуються виборчим правом' [2, с. 10], *виборчий округ* 'встановлене законом формування для проведення виборчої кампанії' [2, с. 10], *вихідна допомога* 'грошова сума, яка сплачується в передбачених законодавством випадках у разі припинення трудового договору з не залежних від працівника обставин' [2, с. 13], *громадські організації* 'добровільні об'єднання людей, утворені для досягнення їхніх особистих і громадських цілей, діючі на засадах самофінансування, самоврядування і самоокупності' [2, с. 19];

(б) ад'єктивні: *неповнолітні* 'особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними (18 років)' [2, с. 53] – мономіал-монотерм, тобто виражений одним терміном; *обвинувачений* 'особа, стосовно якої є достатньо доказів, що вказують на вчинення нею злочину. На цій підставі слідчим або особою, яка провадить дізнання, виноситься постановою про притягнення цієї особи до участі у справі як обвинуваченого' (ст. 131 КПК) [2, с. 55]; *підозрюваний* 'особа, затримана за підозрою у скоєнні злочину; особа, стосовно якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого' [2, с. 63]; *підсудний* 'особа, яка була притягнута до участі у справі як обвинувачена після віддання її до суду' [2, с. 55];

(в) дієслівні: *позбавити / позбавляти батьківських прав* 'позбавити / позбавляти у судовому порядку права батьків на виховання дітей';

(г) прислівникові, які не виявлені на матеріалі дослідження.

Висновки і перспективи. Отже, відповідно до результатів аналізу опрацьованого матеріалу, українські правові мономіали побудовані згідно з граматичними зразками, які своєю чергою сформовані в мові права на основі категорійних властивостей термінів (компонентів). Здатність одного терміна (компонента) сполучатися з іншими і форми вияву цієї здатності залежать не тільки від граматичних властивостей терміна, але й від поняття, яке він позначає. Отже, українські правові мономіали слугують засобом номінації, позначаючи предмет, явище, процес, якість у фаховій мові права. Правовий мономіал в українській мові сформований стрижневим елементом й уточнений, конкретизований залежним компонентом у препозиції чи в постпозиції, наприклад: *явка з повинною* ‘добровільне звернення особи, яка скоїла злочин, до органів дізнання, слідства, прокуратури чи до суду із заявою про скоєний злочин’ [2, с. 114]; *шкода майну* ‘знищення або зменшення майнового блага, яке охороняється законом, що спричинило для потерпілого певні невігідні матеріальні наслідки (збитки)’ [2, с. 112]; *холодна зброя* ‘предмет, спеціально виготовлений для нанесення тілесних пошкоджень і призначений для нападу та активного захисту в рукопашному бою’ [2, с. 109].

Піднесенню мовознавчої науки сприятимуть не стільки нові дослідження, як радше інноваційні погляди на опис їхніх результатів. Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в можливості застосування математичних підходів до розв’язання лінгвістичних завдань.

Список використаної літератури

1. Ключко М. І. Юридична термінологія: поняття, особливості. *Державне будівництво та місцеве самоврядування*. Вип. 18. 2009. С. 148–154.
2. Словничок юридичних термінів : навч. посібник / укл. В. П. Марчук. Київ : Міжрегіональна академія управління персоналом, 2003. URL : https://moskalik.at.ua/pravo/PR4_01.pdf.
3. Суперанская А. В. Терминология и номенклатура. *Проблематика определенй терминов в словарях разных типов : сборник*. Ленинград : Наука, 1976. С. 76–80.
4. Федорова А. Архаїчні правові терміни на позначення провини у германських та слов’янських мовах. *Studia Philologica*. 2016 (2). URL : <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/134>.
5. Чайка О., Бамбура А. Структура бізнес-мономіалів в англійському термінологічному корпусі мови. *Мовознавчий вісник : зб. наук. пр.* Черкаси : Вертикаль, видавець С. Г. Кандич, 2019. Вип. 27. С. 69–77. DOI: 10.31651.2226-4388-2019-27-69-77.
6. Шеремета Н. Правнича термінологія української мови та процеси творення. *Термінологія*. 2013. № 765. С. 120–123.
7. Chaika O. Ukrainian for Law and Portuguese for Law as ‘Understudied’ Languages for Specific Purposes. In : *International Journal of Philology*. 2018. Vol. 1 (11). P. 118–127. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniychacopys/2018/1/16.pdf.
8. Chaika O. Monomial Variables in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. 2019. Vol. 10, № 1, Kyiv : NUBIP. P. 100–108. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/philolog2019.01.100>.
9. Chaika O. Binomials in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. 2019. Vol. 10, № 3. Kyiv : NUBIP. P. 68–73. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/philolog2019.03.068>.
10. Chaika O., Zakatei Yu. Monomials in English for Law. In : *International Journal of Philology*. 2019. Vol. 2 (14). P. 114–121. URL : https://library.udpu.edu.ua/library_files/filologichniy-chacopys/2019/2/17.pdf.
11. Chaika O. Audit Monomials and Polynomials in Media. *Діалог: Медіастудії*. 2019. № 25. P. 191–202. URL : <http://dms.onu.edu.ua/article/viewFile/195597/201700>.

References

1. Klochko, M. I. (2009). Yurydychna terminolohiia: poniattia, osoblyvosti [Legal terminology: concepts, features]. In : *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriadiuvannia*. Vyp. 18, 148–154 (in Ukr.).
2. Slovnychok yurydychnykh terminiv : navch. Posibnyk [Glossary of legal terms] (2003) / ukladach V. P. Marchuk. Kyiv : Mizhrehionalna akademiia upravlinnia personalom. Available at : https://moskalik.at.ua/pravo/PR4_01.pdf. (in Ukr.).
3. Superanskaia, A. V. (1976). Terminologia i nomenklatura [Terminology and nomenclature]. In : *Problematika opredelenii terminov v slovariakh raznykh tipov : sbornik*. Leningrad : Nauka, 76–80 (in Russ.).
4. Fedorova, A. (2016). Arkhaichni pravovi terminy na poznachennia provyny u hermanskykh ta slov'ianskykh movakh [Archaic legal terms for guilt in Germanic and Slavic languages]. In : *Studia Philologica*. № 2. Available at : <https://studiap.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/134> (in Ukr.).

5. Chaika, O., Bambura, A. (2019). Struktura biznes-monomialiv v anhliiskomu terminolohichnomu korpusi movy [The structure of business monomials in the English terminological corpus of language]. In : *Movoznavchyi visnyk : zb. nauk. pr.* [Linguistic Bulletin] Cherkasy : Vertykal, vydavets S. H. Kandych. Vyp. 27, 69–77 (in Ukr.).
6. Sheremeta, N. (2013). Pravnycha terminolohiia ukrainskoi movy ta protsesy tvorennia [Legal terminology of the Ukrainian language and creation processes]. In : *Terminolohiia*. № 765, 120–123 (in Ukr.).
7. Chaika, O. (2018). Ukrainian for Law and Portuguese for Law as ‘Understudied’ Languages for Specific Purposes. In : *International Journal of Philology*. Vol. 1 (11), 118–127 (in Engl.).
8. Chaika, O. (2019). Monomial Variables in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. Kyiv : NUBIP. Vol. 10. № 1. 100–108 (in Engl.).
9. Chaika, O. (2019). Binomials in English Audit Terminology. In : *International Journal of Philology*. Kyiv, NUBIP, Vol. 10. № 3. 68–73 (in Engl.).
10. Chaika, O., Zakatei, Yu. (2019). Monomials in English for Law. In : *International Journal of Philology*. Vol. 2 (14). 114–121 (in Engl.).
11. Chaika, O. (2019). Audit Monomials and Polynomials in Media. In : *Діалог: Медіакультури*. № 25. 191–202. Available at : <http://dms.onu.edu.ua/article/viewFile/195597/201700> (in Engl.).

O. I. CHAIKA, Ya. Yu. OSTAPENKO. UKRAINIAN LEGAL MONOMIALS IN LEGAL DOCUMENTS

Summary. Introduction. The article presents an overview of legal monomials (terms) in the Ukrainian language, in particular, with a focus on their use in legal documents. The material of the research links to a dictionary of Ukrainian legal terms by V. Marchuk and the underlying method for the study is descriptive. Next, contract law, normative legal acts in the Ukrainian legislation, agreements, contracts, claims etc. provide solid material for research, which leaves no further room for wondering why legal terminology has been under scrutiny and analysis by many researchers and scholars inside and outside Ukraine. Overall, the term "term" is central to researches of this nature. The definition of the term in linguistics has not become unanimous among the academia, though.

Purpose. Therefore, the present paper aims to give a glance at some Ukrainian legal monomials referable to one-, two-, three- and multi-component legal terms in the Ukrainian language, based on the classification for terminology, or languages for specific purposes proposed by Oksana Chaika in 2019.

Methods. The methods applied are use of the Ukrainian language corpora and internet resources in search and populations of Ukrainian legal monomials derived from legal documents publicly available, linguistic field research connected with data collection, distributive method followed by the descriptive method, functional syntactic approach to the analysis of the data..

Results. In Ukrainian for Law, one-component legal terms classified as simple terms are referred to as mono-term legal monomials, two-component legal terms are called bi-term legal monomials whereas the three-component, four-component etc. are referred to as multi-term legal monomials in Ukrainian for Law similarly to monomials (mono-term, bi-term and/or multi-term terms) in other languages for specific purposes – Ukrainian for Business, Ukrainian for Agriculture, Ukrainian for International Relations, Ukrainian for Finance, etc.

Originality. Ukrainian legal monomials are seen as a syntactic cluster / pattern formed with two or more terms (components of a term) on the basis of coordination and subordination. The classification of the Ukrainian legal monomials for this paper accounts for the part of speech status of the monomial terms, therefore, such falls under the groups of nounal, verbal, adjectival, adverbial monomials. The idea to substitute a conventional term ‘term’ with a monomial deems to sync the collaborative works of distinguished scholars and researchers in linguistics, computer science, etc.

Conclusion. The findings of the research result in four clearly defined groups of Ukrainian legal monomials - nounal, verbal, adjectival, adverbial. Among the Ukrainian nounal monomials are such as *виборчий корпус, виборчий округ, вихідна допомога, громадські організації*. As to the Ukrainian adjectival monomials please follow *неповнолітні, обвинувачений, підозрюваний*. The verbal monomials are expressed by the verbal cluster, e. g. *позбавити / позбавляти батьківських прав*, and the research has not identified the adverbial monomials in the mentioned population of sampling. More in-depth study into the monomial phenomenon would allow for more precise conclusions once verified on the material relating to different languages and terminologies.

Key words: monomial, term, terminology, term cluster, term pattern.

Надійшла до редакції 04.02.20
Прийнято до друку 16.03.20